

ÉTIENNE BALIBAR
Demokrasiyi Demokratikleřtirmek

ÉTIENNE BALIBAR 1942'de Paris'te doğdu. Paris 10 Üniversitesi'nden profesör olarak emekli olan Balibar, Fransız eleştirel Marksist felsefesinin önde gelen bir temsilcisidir. Türkçede yayımlanan eserleri şunlardır: *Althusser İçin Yazılar* (İletişim Yayınları, 1991); *İrk Ulus Sınıf* (Metis Yayınları, 1993); *Marx'ın Felsefesi* (Birikim Yayınları, 1996); *Dersimiz Yurttaşlık* (Kesit Yayıncılık, 1998); *Spinoza ve Siyaset* (Otonom Yayıncılık, 2004); *Kapital'i Okumak* (İthaki Yayınları, 2007); *Biz, Avrupa Halkı* (Aralık Yayınları, 2008); *Şiddet ve Medenilik* (İletişim Yayınları, 2014); *Şiddet, Siyaset ve Medenilik* (Ahmet Insel ve Pınar Selek'le beraber, İletişim Yayınları, 2014).

Libre parole

© 2018 Éditions Galilée

İletişim Yayınları 2808 • Politika Dizisi 196

ISBN-13: 978-975-05-2726-5

© 2019 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM

1. Baskı 2019, İstanbul

EDITÖR Melike Işık Durmaz

DIZI KAPAK TASARIMI Utku Lomlu

KAPAK Suat Aysu

UYGULAMA Hüsnü Abbas

DÜZELTİ Ece Ziya

BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 22749

Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul

Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63

CILT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 11935

Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,

Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387

Binbirdirek Meydanı Sokak, İletişim Han 3, Fatih 34122 İstanbul

Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58

e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

ÉTIENNE BALIBAR

Demokrasiyi Demokratikleřtirmek

Özgür Konuşma

Libre parole

ÇEVİREN *Bediz Yılmaz*

İÇİNDEKİLER

TÜRKÇE BASKI İÇİN ÖNSÖZ	7
ÖNSÖZ	9
I Şiddet Zamanlarında Demokrasi ve İfade Özgürlüğü	15
Demokrasi bir “siyasi rejim” midir?.....	21
İfade özgürlüğü ve hakikat cesareti.....	33
II İfade Özgürlüğü ve Dine Küfür	43
1. Konuşma özgürlüğü ve öznel hukuk: Mülkiyetten eşitliközgürlüğe.....	43
2. Eksik iletişim alanında terörün etkileri.....	48
3. “Küfür”, “hakaret” ve kutsalın metastazları üzerine.....	52
4. Kamusal sahne ve sınırları.....	55
5. “Hakikat cesareti” laikliğin seküler temelidir.....	59
III Söyleme, Karşı-Söyleme:	
Foucault’ya Göre <i>Parrhesia</i> Biçimleri	63
“Her şey söylenmelidir”.....	66
Hakikati söylemek, hükmü söylemek, karşı-söylemek.....	74
Karşıtlıklar sistemi ve ufuk çizgisi.....	79
<i>Parrhesia</i> ve <i>dunasteia</i> : “Demokratik” bireysellik.....	83
Ek Ölüler ve Yaşayanlar İçin Üç Söz	91

TÜRKÇE BASKI İÇİN ÖNSÖZ

Bu ufak kitap, varlığını ve hatta içeriğinin önemli bir kısmını, eğitimci, öğrenci ve davetlilere hitaben bir konuşma yapmak üzere İstanbul'un büyük bir üniversitesine davet edilmeme borçludur. Bugün ise, yaşanan zor zamanlara rağmen kitabı derhal çevirme kararı alan İletişim Yayınları sayesinde yeniden Türkiye'ye dönüyor ve yeni bir okuyucu kitlesiyle buluşuyor. Bundan büyük bir mutluluk duyuyorum ve yayıncılara, çevirmene (ki işi pek de kolay değildi!) ve bu projeyi destekleyen herkese şükranlarımı sunuyorum.

Kolektif ifade özgürlüğü ve bu kitapta da göstermeye çalıştığım gibi onunla yakından ilişkili olan bireysel “özgür konuşma” meseleleri pek tabii ki evrenseldir. Dahası, bu meselelerin, geniş tanımıyla siyasal alanda *evrensel olanın* kurucusu –yurttaşların kendi kaderini tayin hakkından [*autodétermination*] bahsediyorum– olduğu bile söylenebilir. Bu nedenledir ki, genel bir tanıma konu olabilirler; hatta uluslararası hukuk ve anayasa hukuku ilkeleri arasına dahil edilmeleri yönünde çaba harcamak gerekir. Ancak, belli bir zamanda ve mekânda oluşmuş koşullardan, özgün bir tarih-

sel topluluktan ilham almak ve onlarla tanımlanmak durumundadırlar aynı zamanda da. Özgürlüğün zarureti, kuvvetini ve karşı karşıya bulunduğu tehditleri ele almak üzere Türkiye'deki meslektaşlarım ve arkadaşlarımla bulduğumda yaşadığım tam da buydu. Böylece, başta kendi ülkem olmak üzere başka benzer dramatik süreçlerden geçmiş yerlerden çıkarılmış benzer derslere dönüp bakabildim ve bunları büyük filozof Michel Foucault'nun demokratik düşünceye yönelttiği bir soru aracılığıyla düşünmeye çalıştım. Etrafımızda, bütün çeşitliliğiyle, barış ve sivil haklar için mücadele eden militanların, sabırsızlıkla ve dirençle, içten içe kıpırdanmaya başladığını hissediyordum.

Beni derinden sarsmış olan ve asla unutmayacağım o andan beri, aramızdaki büyük mesafeye rağmen sıkı bir dayanışma içinde, çok farklı sınavlardan geçiyoruz. Günümüzde fikirlerin dolaşımı ve ifade edilişi yeni iletişim tekniklerinin, bunları sunan tekellerin ve siyasi otoriterlik ile yurttaşların özerkliği arasındaki kutuplaşmanın etkisi altında olduğundan, kamusal özgürlüklerin karşı karşıya olduğu korkutucu sorunlara ilkeler ve kurumlar düzeyinde bir çözüm bulmak için temel felsefi sorularımızı yeniden ve derinleştirerek sormak mecburiyetindeyiz. Bunlar devlet veya dil sınırlarını aşan sorunlardır. Ben sadece bu meseleye ufak bir katkıda buldum. Boğaz kıyılarında veya günümüzün demokrasisinin halihazırda icat edilmekte olduğu Türkiye'nin başka "mekân"larında sözlerimin karşılık bulmasını ya da geliştirilmesini sabırsızlıkla bekliyorum. Bu denemeleri okuyacak olan herkese en içten selamlarımı gönderiyorum.

Paris, 26 Haziran 2019

Önsöz*

Bu küçük kitap, ifade özgürlüğü üzerine kapsamlı bir inceleme veya sistematik bir deneme değil; ya da henüz değil de denebilir. Bununla birlikte, elinizdeki bu metin koşulların zorlaması altında ve bir sorunsal tasarlayıp ona ihtiyaç duyduğu felsefi referansların en azından bazılarını sunarak bu koşulları aşma isteğiyle kaleme alındı (daha doğrusu onları genişletmektir istediği, zira aşılabılır değildirler). Kitap üç metinden meydana geliyor; bunları yazım sıralarının tersinden veriyorum ve tamamlayıcı olduklarını düşünüyorum:

- İlk metin, 17 Aralık 2018 tarihinde Boğaziçi Üniversitesi'nde, Hrant Dink Vakfı ve üniversitenin Tarih, Siyaset Bilimi, Uluslararası İlişkiler ve Sosyoloji bölümlerinin davetiyle vermiş olduğum “Hrant Dink İnsan Hakları ve İfade Özgürlüğü Konferansı”nın Fransızca uyarlamasıdır. 19 Ocak 2007'de bir Türk milliyetçisi tarafından katledilen Ermeni kökenli gazeteci ve yazar Hrant

(*) Bu çevirinin ilk halini okuyarak değerli katkılarını esirgemeyen Nilgün Toker ve Özgür Soysal'a şükranlarımı sunarım – ç.n.

Dink için her yıl ölüm yıldönümünde bu konferans kamuya açık olarak gerçekleştirilmektedir.

- İkincisi, ifade özgürlüğü ve kutsala küfür meselesi üzerine, New York Columbia Üniversitesi'nde 2015 yılında verdiğim bir seminer için kaleme aldığım ve daha sonra *Saeculum. Culture, religion, idéologie* [Saeculum. Kültür, Din, İdeoloji] isimli kitabımın (Galilée, 2012) Amerikan baskısına dahil etmek amacıyla tamamladığım “Tezler”in Fransızca uyarlamasıdır. O sırada “Hz. Muhammed karikatürleri” olayının (2005'te Danimarka gazetesi *Jyllands-Posten*'de yayımlanmışlardı) ortaya çıkardığı son derece hararetle tartışmaları ele almayı amaçlıyordum. Bu tartışmalar, karikatürleri basmış ve tartışmayı sürdürmüş olan *Charlie Hebdo* yazarlarının on yıl sonra İslâmcı teröristlerce öldürülmeleri ile dramatik bir şekilde yeniden alevlendi.
- Üçüncü metin, 1 Haziran 2016'da Paris-Est Créteil Üniversitesi'ndeki “Michel Foucault ve Öznelleşme” başlıklı çalıştay kapsamında yaptığım bir sunuşun yazıya dökülmüş halidir. Bu sunum, Yale Üniversitesi Whitney Humanities Center'da [Beşeri Bilimler Merkezi] 18 Ekim 2014'te gerçekleştirilen “Foucault: 1984'ten Sonra” başlıklı kolokyumda İngilizce olarak verdiğim konferansın gözden geçirilmiş ve uyarlanmış haliydi. Ki o konferans da J. Hillis Miller ile birlikte *Critical Theory Emphasis* kapsamında 2013 baharında Irvine'daki Kaliforniya Üniversitesi'nde verdiğimiz bir seminere dayanıyordu. Bu metin, Michel Foucault'nun *parrhesia* yani “özgür konuşma” veya “hakikat cesareti” (*fearless speech*) hakkındaki anlayışına ilişkin daha önceki iki metin-de yaptığım kullanımı geriye dönük olarak izah ediyor.

Ekte, İslâm Devleti (İŞİD) teröristlerinin *Charlie Hebdo*'ya yönelik, derginin “Hz. Muhammed karikatürleri”ni basmasına “yanıt” olarak gerçekleştirdiği kanlı saldırının ertesinde, 9 Ocak 2015 tarihinde *Libération*'da yayımlanan yazıma yer verdim.

“Özgür Konuşma” [*Libre Parole*] başlığını yeniden kullanmaya karar verdim; zira bir yandan İngilizce *free speech* kavramını doğrudan karşılayan Fransızca tek deyim budur (sözünü sakınmamak, açıksözlülük anlamındaki “*franc parler*” çok eski tarz ve indirgeyicidir); diğer yandan da bu sözcükleri Edouard Drumont'a bırakmamak gerekir.*

Her biri aynı zamanda birer sunum olan üç metinden oluşan bu kitap, esas olarak üç varsayımı birleştiriyor: İlk olarak, ifade özgürlüğü tam anlamıyla (Hannah Arendt'in kullandığı anlamla) bir *haklara sahip olma hakkı* oluşturur ve aktif yurttaşlık olarak demokratik yurttaşlık da buna dayanır. (Peki ama “pasif” yurttaşlık diye bir şey mümkün müdür? Bu belki kavramsal bir çelişki, yine de giderek çok daha sıklıkla görüyoruz bunu...) Çünkü söz konusu hakkın öznel karşılığı *özgür konuşmanın* bizzat ve fiilen *hayata geçirilmesidir* ve bu da ona “isyancı”, dolayısıyla da *hukuk-dışı* [*extra-légale*] bir boyut, yani devlet kurumu karşısında bir özerklik boyutu kazandırır; kaldı ki devlet, eğer demokratik olma iddiasındaysa, bunun teminatı olmak durumundadır. Bu anlamda, [ifade özgürlüğü] demokrasinin özünde yer alan, egemenliğin kendi kendini sınırlaması kuramına da katkıda bulunur. Haliha-zırda dünyanın her yerinde demokrasi ciddi anlamda aşınmış durumdayken –hatta çok sayıda ülkede tamamen ortadan kalkmışken– onun hangi bedellerle ve hangi biçimlerde yeniden tesis edilebileceği, daha doğru bir ifadeyle genişletilip tamamlanabileceği üzerine düşünmek önemlidir.

(*) *La Libre Parole* 1892 yılında gazeteci Édouard Drumont tarafından kurulan Yahudi karşıtı bir gazetenin de adıdır – e.n.

İkinci varsayıma göre, her ne kadar “tebanın” hükümdarın boyunduruğundan kurtulmak ve özgürlük adına verdiği mücadelelerin mirasçısı olan liberal geleneğin (en azından ilkesel olarak) buyurduğu gibi, ifade özgürlüğünün temelinde, bireylerin devlet gücüne ve toplumsal uzlaşıyla oluşturulan normlara karşı olarak kullanabilecekleri bir *nesnel hak* bulunuyor olsa da, bu özgürlük aynı zamanda bir *kamusal mal* olarak kabul edilmeli, bu nedenle de en geniş biçimde paylaşılmasının ve çoğaltılmasının koşulları yaratılmadır. Bu açıdan bakıldığında [ifade özgürlüğü] bir yandan toplumların (özellikle de söze erişimin de sözü işitmenin de eşitsiz bir şekilde gerçekleştiği eşitsiz toplumların) kendi yapılanış ve işleyişleri üzerine örttükleri *cehalet örtüsünün* kalkmasına yardım eder; diğer yandan da kendi bünyelerinde siyasi otoritenin etkin bir biçimde *sekülerleşmesine*, yani meşru tutumları salık vermek, diğerlerini ise dışlamak veya damgalamak amacıyla dini ikame eden ya da onunla birleşen “idoller”in (aynı zamanda halkın, ulusun ve devletin de) kutsallıklarından arındırılmasına katkı sağlar. Bu iki açıdan bakıldığında, [ifade özgürlüğünün] demokrasinin her türlü demokratikleştirilmesi girişiminin kalbinde yer aldığı görülür; ki bu demokratikleştirilme ihtiyacı dünyanın küreselleşmekte olduğu veya sınırların görelileştiği zamanlarda kendini daha fazla hissettirir, zira bu dönemler aynı zamanda insanlar arasındaki eşitsizliklerin derinleştiği, terörün ve karşı-terörün nesnesi olan Öteki’ye karşı duyulan korkunun yaygınlaştığı zamanlardır. Burada liberal gelenekten muhataplarımız özellikle Stuart Mill, Habermas ve Rawls’dur.

Son olarak, Yunanların *parrhesia*, “hakikat cesareti” olarak adlandırdıkları kavramın anlamına ve güncel kapsamına dair Michel Foucault’nun hayatının son yıllarında verdiği ders ve konferansların yeniden okunması ve yorumlanmasından ilham alarak oluşturduğum üçüncü varsayım şu-

dur: (Nesnel) ifade özgürlüğü ve (öznel) özgür konuşma biçiminde ortaya konan kurumsal ikili, siyaset alanında *hakikat kategorisini* oluşturur (Foucault'nun kullandığı haliyle “hakikati söylemek”). “Özgür konuşmanın varlık koşulu hakikate (veya hakiki olduğu kabul edilen bir fikre) *sahip olmaktır*” yahut tam tersine “ifade özgürlüğünün tanınması siyasetin ve kamusal hayatın bir hakikat normunun boyun durduğuna girmesini *güvence altına alacaktır*” anlamında değil (“*fake news*”un [yalan haberler] yayıldığı ve iletişim üzerindeki denetimin genelleştiği bu çağda böylesi bir güvence arzu edilir görünse de); ona eşlik eden risk ve deneyimlerin siyaset içerisindeki hakikat anlarını yönetmesi ve bunların bizzat demokrasinin *normatif ideali* haline getirilmesi anlamında kullanıyorum bunu.

Bu varsayımlar benim için fazlasıyla anlam yüklü; çünkü her şeyden önce güncel bir aciliyet taşıyan mesele ve sorumluluklar ile ancak *şimdiki zamanla* ilişki içinde yorumlandıklarında ve hayata geçirildiklerinde gerçek değerlerini kazandığını düşünmekten asla vazgeçmediğim kimi felsefi kaynakları birleştiriyorlar. Bununla birlikte, ne ifade edilişlerindeki ayrıntılar açısından ne de birbirlerine eklemelenme biçimleri açısından, kesinlikle bunların mükemmel oldukları kanısında değilim. Tutarlılıklarından emin olmak için bulabildiğim tek çözüm, tartışmaları, yani eleştiriye açılmaları. Bu nedenle de, kuşkusuz halen muhtaç oldukları açıklama ve temellendirmelerin tamamını ortaya koyamayacağımın bilincinde olarak, onları şimdi kamuya açıyorum.

Bu kitap, hayranlık, endişe ve şefkat dolu dayanışmanın bir ifadesi olarak, Barış için Akademisyenler'in “Bu suça ortak olmayacağız” başlıklı (11 Ocak 2016 tarihinde, barış görüşmelerinin yeniden başlatılması ve Kürt coğrafyasında hak ihlallerine neden olan askerî operasyonların sonlandırılmasını talep eden) bildirisine imza atan ve bugün işle-

rinden ihraç edilmiş, yurtdışına seyahat haklarından yoksun bırakılmış ve mahkemelerde “terör propagandası” ve “Türk milletine hakaret”ten yıllarca hapis istemiyle yargılanmakta olan Türkiye’deki üniversitelerden meslektaş ve arkadaşlarımıza ithaf edilmiştir.

Şiddet Zamanlarında Demokrasi ve İfade Özgürlüğü¹

– İokaste: Her şeyden çok bilmek istediğim şudur: Sürgün hayatı nasıldır? Büyük bir sefalet midir?

– Polyneikes: Sefaletlerin en büyüğü... Söylendiğinden de kötü.

– İokaste: Ne açıdan kötü? Bir sürgünün kalbini en çok yaralayan nedir?

– Polyneikes: En kötüsü nedir bilir misin? Özgürce konuşma hakkından mahrumdur insan.

– İokaste: İnsanın zihninden geçenleri söylemekten men edilmesi... Bu bir kölenin yaşamına benziyor.

– Polyneikes: İnsan, yönetenlerin aptallığına dayanmak zorunda kalıyor.²

Boğaziçi Üniversitesi'ne, meslektaşlarıma ve bu yıl on birinci ölüm yıldönümü anmasında bizleri bir araya getiren Hrant Dink Konferansı'nın düzenleyicilerine davetleri için şükran-

1 The Hrant Dink Memorial Lecture 2018, Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, 17 Ocak 2018. Ermeni asıllı Türkiyeli gazeteci Hrant Dink, İstanbul'da Ermenice ve Türkçe olarak yayımlanan haftalık *Ağos* gazetesinin kurucusu ve yazı işleri müdürüydü. Ermeni soykırımının tanınmasını talep eden ve Avrupa Birliği'ne katılmış, demokratik bir devlet bünyesinde toplulukların barış içinde yaşaması talebini dile getiren yazıları milliyetçi çevrelerce düşman addedilmesine ve ölüm tehditleri almasına sebep olduğu gibi altı aylık bir hapis cezası da aldı; ancak bu ceza ertelendi. 19 Ocak 2007 tarihinde, 17 yaşındaki genç bir milliyetçi tarafından öldürüldü. Katili yirmi iki yıl hapis cezasına çarptırıldı, fakat azmettiriciler açığa çıkarılmadı. Bu konferansı düzenleyen Hrant Dink Vakfı, ayrıca her yıl, uluslararası bir jüri tarafından belirlenen, biri Türkiye'den biri de yabancı, barış ve özgürlük savunucusu iki kişiye ödül vermektedir.

2 Euripides, *Les Phéniciennes*, 388-393 (akt. Emmanuel Terray, *La Politique dans la caverne*, Le Seuil, Paris, 1990, s. 329) Yunanca *parrhesia* burada "özgürce ko-

larımı sunuyorum. Sizlere de beni dinlemek üzere burada olduğunuz için çok teşekkür ederim. Bu davet benim için büyük bir onur, aynı zamanda da büyük bir sorumluluk anlamı taşıyor. Türkiye’de ve dünyada binlerce insan gibi ben de Hrant Dink’in, kelimenin tam manasıyla bir kahraman olduğu kanısındayım: O, insanlığın özgürleşmesi adına bugün verilen ve gelecekte verilecek mücadelelerin, ancak geçmişte yaşanan haksızlıkların tanınması koşuluyla mümkün olabileceğine olan inancımıza ve adalet savaşımıza ilham verenlerden biriydi. Bu adam, bu gazeteci, bu aydın, bu yazar; ifade özgürlüğünün en üstün biçimine hayat verdi: Bildiğimiz gibi Michel Foucault bunu Yunancadaki *parrhesia*’nın karşılığı olarak “hakikat cesareti” şeklinde isimlendirmiştir; İngilizcede ise “*fearless speech*” deniyor. Hakikat cesaretinin bugün nasıl olağanüstü riskler barındırdığını biliyor ve görüyoruz: Hrant Dink bunu canıyla ödedi. Bir kahraman hakkında insanlar önünde bir konuşma yapmak, kişiye çeşitli sorumluluklar yükler; bunlardan kaçınacak değilim ama yine de onun mücadelesini ayrıntılı bir biçimde sizlere yeniden anlatmayı düşünmüyorum: Sizler hem onu benden çok daha iyi tanıyorsunuz hem de burada kendi ülkemde değilim. Bunun yerine, onun ilham aldığı ilkeleri felsefi bir biçimde ortaya koymaya çalışacağım ki bunlar üzerine hepimiz, bugünün koşullarını da işin içine katarak düşünmeye devam edebilelim. Bu nedenle konuşmama biraz iddialı sayılabilecek bir başlık koydum: “Şiddet zamanlarında demokrasi ve ifade özgürlüğü”.

Biraz önce buranın kendi ülkem olmadığını söyledim. Bunu elbette hukuki tanımlamalara referansla söylüyorum, zira kendimi onlardan ayrı tutmam mümkün olmadığı gibi

nuşma hakkı” ile karşılanmıştır. [Pasağın Türkçesi şuradan alındı: Michel Foucault, *Doğruyu Söylemek*, çev. Kerem Eksen, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 24 – ç.n.]